

Προετοιμασία/σχεδιασμός της διδασκαλίας "σχολικών" ποιημάτων του Γιάννη Ρίτσου

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΝΕΡΑΝΤΖΗΣ (δ.φ.)
(Σ.Σ.Φιλολ. Αιτωλ/νίας)

Οι διδακτικές προσεγγίσεις πέντε "σχολικών" ποιημάτων του Γιάννη Ρίτσου¹ που ακολουθούν συναπαρτίζουν την Εισήγησή μου στην "Ημερίδα-Σεμινάριο για τη διδασκαλία των ποιημάτων του Γιάννη Ρίτσου που εμπεριέχονται στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γυμνασίου και Λυκείου", που οργανώσαμε οι Σχολικοί Σύμβουλοι Φιλολόγων ΑιτωλοΑκαρνανίας, στις 26-3-2009, στο Αγρίνιο.

Στόχος² της Εισήγησής μου δεν ήταν απλώς να παρουσιάσω πέντε "δειγματικές διδασκαλίες" ερμηνευτικής προσέγγισης ποιημάτων του Γιάννη Ρίτσου.³ Ο ουσιαστικός στόχος μου ήταν να καταδείξω ότι, κατά τη μεθόδευση της διδασκαλίας μου, λαμβάνω υπόψη μου και τους τρεις κύριους άξονες⁴ αυτής της μεθόδευσης, δηλ. *σχεδιασμό* => *διεξαγωγή* => *αξιολόγηση*, και μάλιστα στη διάσταση της αλληλοεξάρτησής τους. Με άλλα λόγια, ο ίδιος ο *σχεδιασμός στο στάδιο της προετοιμασίας* μου θα αποτελέσει και τα *βήματα της διδακτικής πορείας* κατά τη *διεξαγωγή* της διδασκαλίας μου στη Τάξη, ώστε να επιτευχθεί η ολοκλήρωση της *μαθησιακής διαδικασίας*,⁵ με τελευταίο βήμα την *αξιολόγησή της*.

Για να δείξω, λοιπόν το εφικτό αυτού του είδους σχεδιασμού διδακτικής προσέγγισης και ερμηνευτικής πορείας στη διδασκαλία ποιημάτων, προετοίμασα έτσι τα πέντε ερμηνευτικά σχεδιάσματα, ώστε και τα πέντε μαζί να μην υπερβαίνουν τον χρόνο των είκοσι λεπτών κατά την ανάγνωσή τους ενώπιον των καθηγητών/τριών, κατά την Ημερίδα. Τούτο είχε την εξής σκοπιμότητα: Να κατανοήσουν οι συνάδελφοι/σες Φιλολόγοι ότι δεν κάνω απλή τετράλεπτη ανάγνωση μιας διδασκαλίας ερμηνείας ποιήματος, αλλά υποδεικνύω το πώς χρησιμοποιώ, καλύτερα πώς λειτουργεί το «ΦΥΛΛΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ», κατά την πορεία διδασκαλίας στην Τάξη. Στην Εισήγησή μου, δηλαδή, κάθε μια από τις πέντε «διδασκαλίες» ανάλογων ποιημάτων συγκροτεί και ένα

¹ Για τη γνωριμία με το έργο του Γιάννη Ρίτσου πολύτιμη είναι η έκδοση *Ανθολογία Γιάννη Ρίτσου*, επιλογή Χρύσα Προκοπάκη, ("Κέδρος", Αθήνα 2002 β' έκδ.). Επίσης: -Αικατερίνη Μακρυνικόλα, *Βιβλιογραφία Γιάννη Ρίτσου 1924-1989*, ("Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας" - Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1993). -Ρίτσος Γιάννης, *Επιτομή*, φιλολογική επιμέλεια Γιώργος Βελουδής, ("Κέδρος" 1977).

² Περί της αξίας και της σημασίας προκαθορισμού των Διδακτικών Στόχων, βλ.: -Νεραντζής Ι., *Φιλολογώ και Διδάσκω*, (εκδ. «Carpe Diem - Βιβλιοπωλείο "Εν πλω"», Ιωάννινα 2009), σ. 269-270. -Bloom B.S. & Krathwohl D.R., *Ταξινομία διδακτικών στόχων*. τόμος Α': Γνωστικός Τομέας, (μετάφρ. Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού, 1986, εκδ. «Κώδικας»), και τόμος Β': Συναισθηματικός Τομέας, (μετάφρ. Αλεξάνδρα Λαμπράκη-Παγανού, 1991, εκδ. «Κώδικας»).

³ -Επιλέγουμε, μεταξύ άλλων, και τις ακόλουθες μελέτες για το έργο του Γιάννη Ρίτσου: -Γεωργακόπουλος Δ., - Κλείτσας Β. - Τσιάβος Γ. - Τσιαπλές Γ. - Νεραντζής Ι., *Νεοελληνική Λογοτεχνία και Γλώσσα: Το Γνωστικό αντικείμενο, Ερμηνευτικές Αναλύσεις - Γραμματολογία - Διδακτική*, (εκδ. Κοκοτσάκη, Αθήνα 2008). -Πρεβελάκης Παντελής, *Ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος: Συνολική θεώρηση του έργου του*, ("Κέδρος", 1983). -Τοπούλης Κ., *Γιάννης Ρίτσος: Πρώτες σημειώσεις στο έργο του: Α' Η Σονάτα του σελινόφωτος - Όταν έρχεται ο ξένος - Η Γέφυρα*, ("Κέδρος" 1979). -*Αφιέρωμα στον Γιάννη Ρίτσο*, από τις εκδ. "Κέδρος", Αθήνα 1981. -Βελουδής Γ., *Προσεγγίσεις στο έργο του Γιάννη Ρίτσου*, ("Κέδρος" 1984). -Βελουδής Γ., *Γιάννης Ρίτσος: Προβλήματα μελέτης του έργου του*, ("Κέδρος" 1982). -Διαλησμάς Στέφ., *Εισαγωγή στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου*, ("Επικαιρότητα" 1984). -Περιοδικό *Ελίτροχος* [Πάτρας], τεύχ. 4-5, 1995. -Καρβέλης Τάκης, "Ρωμοσύνη", *Η νεώτερη ποίηση: Θεωρία και πράξη*, ("Κώδικας", 1983), σσ. 127-133. -Νικολοιδάκη-Σουρή Ελπίνη, "Γ. Ρίτσου: Ρωμοσύνη. Η αφηγηματική σύνταξη, τα στερεά σύμβολα και ο ποιητικός νεωτερισμός ενός σύγχρονου έπους", *Φιλολογική*, τχ. 31-32, 1990, σ. 6-11. -*Ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος. Τρεις ομιλίες*, Π.Ε.Φ., χ.χ. -Περά Ζεράρ, *Γιάννης Ρίτσος. Η μακρά πορεία ενός ποιητή*, (μτφρ. Ελ. Γαρίδη, "Κέδρος" 1978). -Ρίτσος Γιάννης, "Σαν εισαγωγή στις *Μαρτυρίες*", *Μελετήματα*, ("Κέδρος" 1974), σ. 100.

⁴ Στον προγραμματισμό, οργάνωση, μεθόδευση και διεξαγωγή της διδασκαλίας κινούμαστε βασικά σε τρεις άξονες: (I) Σχεδιασμός (άλλως αρχιτεκτονική) της διδασκαλίας, ή στάδιο προετοιμασίας της διδασκαλίας του μαθήματος στο σπίτι. (= Οργάνωση της ύλης και των δραστηριοτήτων). (II) Διεξαγωγή (άλλως "στρατηγική") της διδασκαλίας, ή στάδιο της διδασκαλίας του μαθήματος εντός τάξεως. (= Οργάνωση της τάξης και διεξαγωγή του μαθήματος). (III) Έλεγχος/αξιολόγηση αποτελέσματος, μέσω της σχολικής επίδοσης των μαθητών. (= Στάδιο αξιολόγησης της σχολικής επίδοσης). Για εκτενέστερη ενημέρωση βλ.: -Νεραντζής Ι., *Φιλολογώ και Διδάσκω*, (εκδ. «Carpe Diem - Βιβλιοπωλείο "Εν πλω"», Ιωάννινα 2009), σ. 263-270. -Κουτσάκος Ι., *Σύγχρονη Διδακτική*, (Λευκωσία 1986³), σσ. 32-39. -Αντωνιάδης Λεάνδρος, *Η Διδακτική της Ιστορίας*, (Αθήνα 1995), σσ. 18-19. -Ξωχέλλης Παναγ., *Η Διδασκαλία της Ιστορίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ερευνητική συμβολή στη Διδακτική της Ιστορίας*, (Θεσσαλονίκη, 1987), σσ. 11-12.

⁵ Η αξία του δασκάλου και του καθηγητή κρίνεται με γνώμονα το μαθησιακό αποτέλεσμα που μένει στο ακροατήριο του ύστερα από κάθε διδασκαλία του. Για τη μεθόδευση της διδασκαλίας ως αντικείμενο της σύγχρονης Διδακτικής, βλ.: -Ξωχέλλης Παναγ., *Παιδαγωγική του Σχολείου*. (Θεσσαλονίκη, 1986³). -Ξωχέλλης Παναγ., (1987), *Η Διδασκαλία της Ιστορίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ερευνητική συμβολή στη Διδακτική της Ιστορίας*, (Θεσσαλονίκη, 1987). -Φλουρής Γιώργ., *Η Αρχιτεκτονική της Διδασκαλίας και η Διαδικασία της Μάθησης*, (1992). -Αντωνιάδης Λεάνδρος, (1995) *Η Διδακτική της Ιστορίας*, (Αθήνα 1995).

«ΦΥΛΛΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ». Από αυτή την οπτική γωνία θέλω να δούν και να αναγνώσουν την Εισήγησή μου οι Συνάδελφοι/σες Φιλολόγοι.⁶

Γίνεται, τοιουτοτρόπως, αποδείξιμο, με παραδείγματα τα υπό πραγμάτευση ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου, ότι προετοιμασία μαθήματος σημαίνει σχεδιασμός των βημάτων της διδακτικής πορείας κατά τη διδασκαλία του μαθήματος στη Τάξη.

Παραδίδω την πρότασή μου αυτή, σχεδιασμού διδακτικής πορείας ερμηνευτικής ποιήματος, στην κρίση των Συναδελφών/σών, ως ευκαιρία πειραματισμού⁷ και μόνον. Αυτοί λειτουργούν στη μυσταγωγία του μαθήματος στη Τάξη. Συνεπώς, αυτοί μόνο μπορούν να κρίνουν, να εγκρίνουν ή να κατακρίνουν, της πρότασης το αξιόλογον.

Εκ παραλλήλου, η εισήγησή μου έχει να κάνει με την επιλογή του μηχανισμού αποκωδικοποίησης που θα επιλέξουμε, προκειμένου να καθοδηγήσουμε τους μαθητές να «ξεκλειδώσουν», τουτέστιν να ερμηνεύουν, τα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου που εμπεριέχονται στα εγχειρίδια της Μέσης Εκπαίδευσης.

Και ας γίνουμε πρώτα οι ερμηνευτές του ποιήματος στο οποίο τα «τζιτζίκια στήσαν το χορό»:

Τζιτζίκια στήσαν το χορό

*Τζιτζίκια στήσαν το χορό
στο ντάλα μεσημέρι
και στέκουν γύρω τα παιδιά
και παίζουν παλαμάκια.*

*Μια πεταλούδα διάφανη,
πορτοκαλιά και μαύρη,
στου γέρου κόσμου στάθηκε
τα φρύδια επάνω, ανήλιο,
κι έπαιζε και κρυφόνεφε
της πίκρας μαντιλάκι.*

(Γιάννης Ρίτσος, *Παιχνίδια τ' ουρανού και του νερού, Κέδρος*)

Το φυσιολατρικό περιεχόμενο του αποσπάσματος «Τζιτζίκια στήσαν το χορό», από την ενότητα XIII της συλλογής, *Παιχνίδια τ' ουρανού και του νερού* (1964), «ξεκλειδώνει» στη διδακτική μας πορεία με «κλειδί» το «μοτίβο της αντιπαράθεσης»: Δηλαδή, προϊδεάζουμε τα παιδιά, με καταγραφή-αντιπαράθεση στον πίνακα των δύο αντιτιθέμενων αξόνων του ποιήματος: Συγκεκριμένα, τους εξηγούμε ότι: το απόσπασμα αυτό του Ρίτσου δεν περιορίζεται στην αισιόδοξη διάσταση της ανεμελιάς των παιδιών, αλλά αντιπαράθετει σ' αυτήν με ρεαλισμό τις δυσκολίες και τις πίκρες της ζωής των ενηλίκων. Τούτη η αντιπαράθεση δομείται σε δύο ενότητες: Στην πρώτη, (στίχοι 1-4), έχουμε το χαρούμενο παιχνίδι των παιδιών στη φύση. Γι' αυτά το αγροτικό φυσικό περιβάλλον είναι τόπος παιχνιδιού, γιορτής, ομορφιάς και γνώσης. Τα παιδιά συμμετέχουν στον καλοκαιριάτικον οργανισμό της φύσης με τα τραγούδια και τα παλαμάκια τους. Στη δεύτερη ενότητα, (στίχοι 5-10), όμως, μια πεταλούδα παιχνιδίζει στο μέτωπο ενός ηλικιωμένου δουλευτή της γης που μοχθεί μέσα στο «ντάλα μεσημέρι» στην ελληνική ύπαιθρο.

Εύκολα πλέον κατανοούν οι μαθητές ότι: αυτές οι δύο ενότητες-εικόνες στήνονται από τον ποιητή αντικριστά και αντιθετικά. Συνδέονται όμως μεταξύ τους χάρη στην πεταλούδα.

Με αυτό το ερμηνευτικό «κλειδί» αποκωδικοποιείται πλέον εύκολα το θέμα του συγκεκριμένου αποσπάσματος που είναι η διάθεση που γεννιέται στις ψυχές των παιδιών, (= η αισιοδοξία και η χαρά, η ανεμελιά και το κέφι), από την επαφή τους με την ομορφιά του φυσικού περιβάλλοντος όπως είναι αυτό τις μεσημεριάτικες ώρες του καλοκαιριού με τον καυτό ήλιο. Άλλωστε, ο κόσμος και η φύση ανήκει στα νιάτα και στην ομορφιά και τη ζωντάνια τους. Ετσι, ο Γιάννης Ρίτσος παρακινεί τους μικρούς αναγνώστες να προσεγγίσουν τα ζώα και τα πουλιά, να αγαπήσουν τη φύση και ό,τι ομορφαίνει τη ζωή.

⁶ Αντίστοιχα παραδείγματα τέτοιου είδους προγραμματισμού και προετοιμασίας όλων των Φιλολογικών Μαθημάτων, δες - Νεραντζής Ι., *Φιλολογία και Διδάσκω*, (εκδ. «Carpe Diem -Βιβλιοπωλείο "Εν πλώ"», Ιωάννινα 2009). -Το αυτό επισημάνθηκε στο *Συνέδριο του Σεριζί: Η Διδασκαλία της Λογοτεχνίας*, Σεριζί Γαλλίας, 22-29/7/1969 [1971] = έκδοση στα ελληνικά το 1985 από τις εκδόσεις "Επικαιρότητα, με τίτλο *ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΣΕΡΙΖΙ*, Διεύθυνση Serge Doubrovsky & Tzvetan Todorov, *Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ*.

⁷ Και ο Μιχάλης Μερakλής, στο ερώτημα ποιά είναι η καταλληλότερη μέθοδος για την ανάλυση ενός λογοτεχνικού κειμένου, απαντά πως είναι καταλληλότερη η μέθοδος εκείνη που δεν αποβαίνει τυραννική με τη μονομέρεια και την αποκλειστικότητα της, αλλά επιτρέπει τον συνδυασμό των μεθόδων. Δες σχετ. Μερakλής Μιχ., «Ο "σχολικός" Γιάννης Ρίτσος», *ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ*, τχ. 55, 1990, σ. 83-94.

Το άλλο ποίημα του Γιάννη Ρίτσου, «Πρωινό άστρο»:

Πρωινό άστρο

*Κοριτσάκι μου, θέλω να σου φέρω
τα φαναράκια των κρίνων
να σου φέγγουν τον ύπνο σου.*

*Θέλω να σου φέρω
ένα περιβολάκι
ζωγραφισμένο με λουλουδόσκονη
πάνω στο φτερό μιας πεταλούδας
για να σεργιανάει το γαλανό όνειρό σου.*

*Θέλω να σου φέρω
ένα σταυρουλάκι αυγινό φως
δύο αχτίνες σταυρωτές απ' τους στίχους μου
να σου ζορκίζουν το κακό
να σου φωτάνε
μη μου σκοντάψεις, κοριτσάκι,
έτσι γυμνόποδο και τρυφερό
στ' αγκάθι κ' ενός ίσκιου'*

*Κοιμήσου.
Να μεγαλώσεις γρήγορα.
Έχεις να κάνεις πολύ δρόμο, κοριτσάκι,
κ' έχεις δυο πεδιλάκια μόνο από ουρανό.
Κοιμήσου.*

*Το πρόσωπο τής μητερούλας φέγγει
πάνω απ' τους ρόδινους λοφίσκους τού ύπνου σου
εαρινό φεγγάρι
ανάμεσα από τα στάχνα τής έγνοιας της
και τα τριαντάφυλλα τών τραγουδιών μου.*

*Κοιμήσου κοριτσάκι.
Είναι μακρύς ο δρόμος.
Πρέπει να μεγαλώσεις.
Είναι μακρύς
μακρύς
μακρύς ο δρόμος.*

Αυτό το ποίημα, λοιπόν, του Γιάννη Ρίτσου, «Πρωινό άστρο», είναι η πρώτη από τις δέκα εννέα (19) αυτοτελείς ενότητες της ομώνυμης ποιητικής σύνθεσης, *Πρωινό άστρο*, που την έγραψε ο ποιητής το 1955 για τη νεογέννητη κόρη του Έρη). Θέμα τους έχουν την επιθυμία του ποιητή να φτιάξει έναν κόσμο με ειρήνη και δικαιοσύνη, όπου θα υπάρχει όραμα και ελπίδα, ισότητα και ελευθερία. Έναν κόσμο δηλαδή βγαλμένο από την παιδική φαντασία.

Τούτο θα πρέπει να το προσέξουμε και να το προσέξουν και τα παιδιά. Γιατί, στη διδακτική μας πορεία θα πρέπει να αναχθούμε από το θέμα τής υπό διδαχήν αυτοτελούς ενότητας στο θέμα ολόκληρης της ομώνυμης ποιητικής σύνθεσης, όπου, μέσα από την πατρική αγάπη και τρυφερότητα, ο ποιητής προβάλλει το όραμα ενός καλύτερου κόσμου, δίκαιου και ειρηνικού.

Κλειδιά της ερμηνείας μας, λοιπόν, θα είναι: -Αφενός, ο προσανατολισμός των μαθητών στον στόχο του ποιητή στη συγκεκριμένη ενότητα που είναι να εκφράσει με λυρισμό την τρυφερή αγάπη για τη νεογέννητη κορούλα του, καθώς και την προστατευτική του διάθεση και την έγνοια του για το μέλλον της. -Αφετέρου, η επισήμανσή μας στους μαθητές ότι όλο το ποίημα λειτουργεί με εικόνες.

Στην ερμηνευτική μας πορεία οδηγητή θα έχουμε την καταδήλωση ότι το ποίημα είναι ένα νανούρισμα του πατέρα για τη νεογέννητη κόρη του. Με αυτή την καταδήλωση-«κλειδί», που γράφουμε στον πίνακα, ελέγχουμε αν ο στόχος μας αυτός που θέσαμε οδήγησε πράγματι στην κατανόηση εκ μέρους των μαθητών του θέματος του ποιήματος που είναι η τρυφερή αγάπη του ποιητή

προς τη νεογέννητη κόρη του, αγάπη την οποία εκφράζει με υποσχέσεις για το μέλλον και με ευχές σε μορφή λυρικού νανουρίσματος που δομείται σε δύο ενότητες: Στις τρεις πρώτες στροφές έχουμε τα δώρα του πατέρα στη νεογέννητη κόρη του. Στις τρεις τελευταίες στροφές έχουμε το νανούρισμα του πατέρα και την έγνοια του να προστατεύσει το παιδί από τους κινδύνους.

Το έτερο ποίημα, είναι «Το άσπρο ξωκλήσι»:

Το άσπρο ξωκλήσι

*Τ' άσπρο ξωκλήσι στην πλαγιά, κατάγναντα στον ήλιο,
πυροβολεί με το παλιό, στενό παράθυρό του,*

*Και την καμπάνα του αψηλά, στον πλάτανο δεμένη,
τήνε κουρντίζει ολονυχτίς για του Αϊ-Λαού τη σκόλη.*

(συλλογή, *Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας* [1968])

Στο ποίημα αυτό, «Το άσπρο ξωκλήσι», που ανήκει στη συλλογή, *Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας* (1968), που ανήκει στη συλλογή, *Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας* (1968), η διδακτική μας πορεία θα έχει αφετηρία το θέμα του ποιήματος (= ένα από τα λευκά ξωκλήσια του ελληνικού τοπίου), ενώ κατάληξη θα είναι η σύζευξη του θρησκευτικού στοιχείου με τις εκφάνσεις του λαϊκού βίου και πολιτισμού.

Βήμα-βήμα, οι μαθητές συνειδητοποιούν ότι ο ποιητής επιλέγει ένα λιτό ξωκλήσι και το παρουσιάζει ως στοιχείο οργανικά δεμένο με το ελληνικό φυσικό περιβάλλον, με το θρησκευτικό συναίσθημα και με τον λαϊκό βίο και πολιτισμό. Το επιτυγχάνει με τους δύο θεματικούς άξονες της δομής του κειμένου:

Στην πρώτη ενότητα-άξονα (= πρώτη στροφή), δίνει την εικόνα του άσπρου ξωκλήσιου.

Στη δεύτερη ενότητα-άξονα (= δεύτερη στροφή), προβαίνει στη σύζευξη του θρησκευτικού στοιχείου με τις εκφάνσεις του λαϊκού βίου και πολιτισμού.

Σ' αυτούς τους δύο άξονες στηρίζεται και ο στόχος του ποιητή που θα τον θέσουμε και ως στόχο της δικής μας διδασκαλίας και αποκωδικοποίησης του ποιήματος. Συγκεκριμένα, στόχος του ποιητή είναι να δώσει τη γραφική εικόνα ενός από τα λευκά ξωκλήσια του ελληνικού τοπίου και παράλληλα να δώσει τον δεσμό του θρησκευτικού στοιχείου με τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό.

Τελικός προβληματισμός μαθητών-μεταγνώση: Ρωτάμε: Παράγουμε σήμερα ελληνικό λαϊκό πολιτισμό;

Το άλλο ποίημα, «Αρχαίο θέατρο», ανήκει στη συλλογή *Μαρτυρίες*, Σειρά πρώτη, γραμμένη στα χρόνια 1957-1963 και εκδομένη το 1963 από τον «Κέδρο»:

ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ

(από τη συλλογή *ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ*, ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ,
εκδ. «Κέδρος», 1963, σ. 90)

*Όταν, κατά τό μεσημέρι, βρέθηκε στό κέντρο τού αρχαίου θεάτρου,
νέος Έλληνας αυτός, ανύποπτος, ωστόσο ωραίος όπως εκείνοι,
έβαλε μια κραυγή (όχι θαυμασμού· τό θαυμασμό
δέν τόν ένιωσε διόλου, κι αν τόν ένιωθε
σίγουρα δέ θά τόν εκδήλωνε), μιά απλή κραυγή
ίσως απ' τήν αδάμαστη χαρά τής νεότητάς του
ή γιά νά δοκιμάσει τήν ηχητική τού χώρου. Απέναντι,
πάνω απ' τά κάθετα βουνά, η ηχώ αποκρίθηκε –
η ελληνική ηχώ που δέ μιμείται ούτε επαναλαμβάνει
μά συνεχίζει απλώς σ' ένα ύψος απροσμέτρητο
τήν αιώνια ιαχή τού διθυράμβου.*

Εδώ προϊδεάζουμε τα παιδιά ότι, όλα τα ποιήματα της συλλογής αυτής έχουν ένα κοινό γνώρισμα: την ελλειπτικότητα και τον επιγραμματικό λόγο.

Στόχος τού ποιητή στο συγκεκριμένο ποίημα είναι να δειχθεί ότι, το αρχαίο θέατρο λειτουργεί ως σημείο αναφοράς της συνέχειας της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και της σύνδεσής της με τη

σύγχρονη Ελλάδα. Με άλλα λόγια, να δειχθεί η ιστορική συνέχεια ανάμεσα στον αρχαίο και στον νέον Ελληνισμό, καθώς και η σχέση του Νέου Ελληνισμού με την Αρχαία Πολιτισμική Κληρονομιά του.

Στον πίνακα ο στόχος αυτός θα δοθεί με το ερμηνευτικό σχήμα:

Ο νεοέλληνας - στο αρχαίο θέατρο.

Έτσι θα αναδειχθεί και το θέμα του ποιήματος: Ένας νέος Έλληνας βρίσκεται στο κέντρο ενός αρχαίου θεάτρου και βγάζει μια κραυγή που αντηχεί με τον αρχαίο διθυράμβο στο μυαλό του ποιητή. Το περιεχόμενο αυτό του κειμένου είναι στοχαστικό-συμβολικό, αφού ουσιαστικά αναφέρεται στον Νεοέλληνα και τη σχέση του με το αρχαίο ελληνικό παρελθόν.

➔ Συνακόλουθα, η ερμηνευτική πορεία μας θα πρέπει να κατατείνει στην ανάλυση αυτής της θεματικής, με ανάλογες ερωτήσεις προς τους μαθητές που έχουν πλέον τη γνωστική σκευή να μας απαντήσουν ότι, ο αρχαίος κόσμος και ο νέος είναι συνεχής και ενιαίος, και ότι το αρχαίο θέατρο είναι ο καλύτερος τόπος για να επιβεβαιωθεί κάτι τέτοιο, αφού εκεί μέσα ακούστηκε η φωνή των ποιητών, παίχτηκε το δράμα και εξακολουθεί να παίζεται. Εκεί μέσα, με αφορμή κάθε σύγχρονη παράσταση, επαναλαμβάνεται η αρχαία παράσταση. Εύκολα, πάλι εκμαιεύουμε από τους μαθητές πως έχει σημασία ότι τα δρώμενα του ποιήματος συμβαίνουν «κατά το μεσημέρι», όταν δηλαδή ο ήλιος, το σύμβολο της αιωνιότητας, μεσουρανάει. Και ο χρόνος μεσουρανάει και η Ελλάδα δεν είναι παρελθόν, αλλά μεσουρανάει επίσης.

Τα βήματα σ' αυτή την ερμηνευτική πορεία αντιστοιχούν στα ζητήματα του περιεχομένου που ο ποιητής δομεί σε δύο ενότητες:

Στην πρώτη ενότητα ηχεί η κραυγή του νέο-Ελληνα στο αρχαίο θέατρο. ➔

Δικό μας μέλημα η αποκωδικοποίηση αυτής της κραυγής:

Κραυγή νεοΕλληνα = ενέργεια-αίτιο

Επόμενο διδακτικό βήμα: Να αντιληφθούν οι μαθητές ότι, τη συνέπεια αυτής της ενέργειας την έχουμε στη δεύτερη ενότητα:

= Αντήχηση του διθυράμβου.

Σ' αυτήν ακριβώς την τεχνική του ποιήματος, ηχώ-αντήχηση-, θα στηρίζουμε τη δική μας ερμηνευτική πορεία.

Υποχρέωσή μας, καλύτερα «εργαλεία» μας, θα αποτελέσουν όσες λέξεις-«κλειδιά» κρίνουμε ότι πρέπει να δώσουμε στους μαθητές για να αποσυμβολοποιήσουν τον ελλειπτικό λόγο του ποιήματος.

Βασικό ερμηνευτικό «κλειδί» μας το ζήτημα ότι: Η μοναδική αντίδραση του ωραίου αυτού Έλληνα, ευρισκόμενου στην ορχήστρα του θεάτρου, περιορίζεται σε «μια κραυγή», την οποία ο ποιητής-αφηγητής αντιμετωπίζει με το στοχαστικό, γεμάτο ευαισθησία μάτι του.

Βοηθάμε, λοιπόν, τους μαθητές να κατανοήσουν το στοχαστικό περιεχόμενο αυτής της «απλής κραυγής» του νέου:

-ότι δηλαδή η «ασεβής» αυτή έκφραση του παράφορου και ασυγκράτητου πάθους της νεανικής ψυχής αποκτά μέσα στη φωτεινότητα του ελληνικού τοπίου, στον διονυσιακό χώρο του αρχαίου θεάτρου και στο κέντρο της λατρείας της ιερής μανίας, του άφθαστου κάλλους και του οργιαστικού ελληνικού ορμέφυτου, την ιερότητα, την αθωότητα και την αρχέγονη θρησκευτικότητα μιας ιεροτελεστίας.

-Ότι ο Γιάννης Ρίτσος, με την κραυγή του όμορφου –«όπως εκείνοι» οι πρόγονοί του- Νεοέλληνα, γίνεται βάρδος της σύγχρονης αγροτικής και εργατικής τάξης, παρουσιάζοντας τη σύνδεση της νεότερης Ελλάδας με το αρχαίο παρελθόν της μέσα από την προοπτική της βιολογικής (λ.χ. «νέος ... ωραίος όπως εκείνοι») ή της τελετουργικής (λ.χ. «έβαλε μια κραυγή ... στο κέντρο του αρχαίου θεάτρου») –περισσότερο από την πνευματική προοπτική (λ.χ. «ανύποπτος»)– αίσθησης του χρόνου και της ιστορίας που έχει ο Ρωμιός.

Τους βοηθάμε, συνακόλουθα, στην ερμηνεία της αντήχησης της κραυγής στον ιερό χώρο. Και πράγματι ο αρχαίος χώρος (= το αρχαιοελληνικό παρελθόν) χαιρετίζει, αγκαλιάζει τον νεαρό «εισβολέα». Δεν μιμείται ούτε επαναλαμβάνει κοροϊδευτικά την άναρθρη κραυγή του, αλλά τη συνεχίζει –η ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού- και την καθαγιάζει σε ένα ύψος απροσμέτρητο, αφού αναγνωρίζει σ' αυτήν την εκδήλωση του πάθους, της νεότητας, της «αδάμαστης χαράς» και ελευθερίας, την πρωταρχική και την «αιώνια» ιαχή του διθυράμβου.

Με άλλα λόγια, δίνουμε στους μαθητές να καταλάβουν ότι η αντήχηση της κραυγής αποκτά διαστάσεις συμβόλου, καθώς πρόθεση του ποιητή είναι να αναπαράσχη την ιστορική, φυλετική και πνευματική συνέχεια ανάμεσα στον αρχαίο και τον νέον Ελληνισμό. Η διαλεκτική κοσμοαντίληψη του Γιάννη Ρίτσου υπονοείται πίσω από τη δυναμική και απόλυτη συνομιλία της αρχαίας Ελλάδας, που εκφράζεται με το θέατρο και την ιαχή του διθυράμβου, με τον νέον Ελληνισμό, που εκπροσωπεί ο ωραίος Έλληνας, η απλή κραυγή και η ηχώ της κραυγής. Τελικά, μέσα από μια απλή κραυγή, ο νέος έρχεται σε επαφή με τον αρχαίο πολιτισμό και αντιλαμβάνεται τον ενιαίο χαρακτήρα του αρχαίου και νέου ελληνικού πολιτισμού.

Στο σύντομο αυτό ποίημα του Ρίτσου πρέπει να προσεχθεί και μια άλλη παράδοση αντίληψη: Ο νέος, παρότι «ανύποπτος», είχε τη ριζική αθωότητα και ως εκ τούτου την ικανότητα να γίνει δεκτός στον αρχαίο χώρο, ξεχωρίζοντας την πρωταρχική, την τελετουργική και τη διονυσιακή του διάσταση –ίσως περισσότερο από έναν γνώστη δυτικότερο διανοούμενο- με τον ίδιο τρόπο που «ο Θεόφιλος έπλυνε τη –δυτική- όρασή μας, δίνοντάς μας ένα καινούργιο μάτι για να δούμε τον ελληνικό χρόνο και τον ελληνικό χώρο».

Απομένει βέβαια να αποκωδικοποιήσουμε τη σκοπιμότητα του παρένθετου λόγου του ποιητή-αφηγητή, ότι δηλαδή το κάνει προκειμένου:

- να ερμηνεύσει την ενέργεια του νέου Έλληνα.
- να ακυρώσει την προβεβλημένη προσέγγιση του αρχαιοελληνικού παρελθόντος.
- να διερευνήσει τη σύγχρονη ελληνική φυλετική μνήμη της αγροτικής και εργατικής τάξης, της οποίας η ενσυνείδητη μνήμη διαφέρει από αυτήν της λίγο-πολύ μορφωμένης μεσαίας τάξης.

Τελικά, η αποκωδικοποίηση του ποιήματος θα θεωρηθεί πετυχημένη, αν οι μαθητές κατανοήσουν ότι, στον Γιάννη Ρίτσο η επίκληση της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού («συνεχίζει απλώς») ή μάλλον της ιστορικής ολότητας, δεν πετυχαίνεται σε βάρος του παρελθόντος (ο νέος δεν υποβιβάζεται, δεν περιφρονείται για την άγνοιά του του παρελθόντος του, αλλά την «απλή κραυγή» του «απλώς συνεχίζει η ελληνική ηχώ ...»).

Θα πρέπει, εν κατακλείδι, να μείνει στους μαθητές ως μεταγνώση ότι: Στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου το παρελθόν είναι ζωντανό στη φυλετική μνήμη των σύγχρονων ηρώων του. Υπάρχει μια υπερχρονική ενότητα και ολότητα, μεταμορφώνοντας «τον τριγύρω μας χώρο σ' έναν υπερβατικό χώρο (κέντρο) και τον συγκεκριμένο χρόνο σε μυθικό χρόνο (in illo tempore), τότε που μπήκαν τα θεμέλια του κόσμου (λ.χ. «αίωνια ιαχή του διθυράμβου»).

Διαφορετικό όμως «κλειδί» θα χρειαστούμε για να «ξεκλειδώσουμε» το ποίημα «Αυτόπτης μάρτυρας»,⁸ από τη συλλογή *Γραφή τυφλού*:

Αυτόπτης μάρτυρας

*Εγώ τούς είδα – λέει – τούς δύο διαρρήκτες πίσω απ' τις γρίλιες
να παραβιάζουν τήν απέναντι πόρτα – δε φώναζα διόλου
είχε φεγγάρι φαινόνταν καθαρά τ' αντικλείδια τους
και τα στολίδια τού γύψου στον τοίχο. Περίμενα πρώτα
να φωνάζουνε οι άλλοι από δίπλα. Κανένας δε φώναζε.
Έφυγα, απ' το παράθυρο, κάθισα στην καρέκλα, ακούμπησα
το μέτωπό μου στο μάρμαρο τού τραπέζιού, και θαρρώ
που αποκοιμήθηκα πλάι στο φτωχό μελανωμένο χέρι
τού παιδιού που δεν προβιβάστηκε. Μέσα στον ύπνο μου
μ' έπιασε πονοκέφαλος απ' το φεγγάρι. Τα χαράματα
μού χτύπησαν τήν πόρτα. Ήταν οι δύο διαρρήκτες
κρατώντας δυο ωραίες ανθοδέσμες. Μπήκα στην κουζίνα
να βάλω τα λουλούδια στο νερό. Γυρίζοντας πίσω,
μ' ένα βάζο στο κάθε μου χέρι, δεν τους βρήκα.*

«Κλειδί» μας τώρα η αλληγορία: Συγκεκριμένα, εμείς οι ίδιοι καθοδηγούμε τα παιδιά να παρακολουθήσουν το ρεαλιστικό και το αλληγορικό επίπεδο της «διάρρηξης» που είδε ο «αυτόπτης μάρτυρας». Οτι θέμα του ποιήματος είναι: Η κατάσταση τού ποιητή-αυτόπτη μάρτυρα για την πολιτική διάρρηξη που συντελέστηκε το 1967, με την οποία οι πολιτικοί διαρρήκτες από μας κλέψανε τη Δημοκρατία και από τους Κύπριους το μισό νησί.

Το «ξεκλειδώμα» με «κλειδί» την αλληγορία είναι εύκολο, αφού θα ξεκινήσει ήδη από τους τίτλους της Συλλογής «Γραφή τυφλού» και του ποιήματος «Αυτόπτης μάρτυρας»:

Αφού, λοιπόν, πρώτα επισημάνουμε:

- την πολυσημία του όρου «γραφή»: α) Σύστημα γραφής, κωδικός επικοινωνίας, β) καταγραφή, καταχώρηση, γ) καταγγελία, κατάθεση, μήνυση, όπως στον αρχαίο δικανικό όρο «γραφή παρανόμων».
- την αμφίσημη σημασία της λέξης «τυφλός»: εξωτερική τυφλότητα-ποιητική ενόραση,

⁸ Στο σχεδιάσμά μου διδακτικής πορείας για τη διδασκαλία του ποιήματος «Γραφή τυφλού» ακολουθώ την ερμηνευτική προσέγγιση που προτείνουν: -Θεόδ. Μπόλλας, «Ανάλυση του ποιήματος του Γιάννη Ρίτσου “Αυτόπτης μάρτυρας” (από τη συλλογή: *Γραφή τυφλού*, 1972)», *ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ*, τχ. 29, Ιουλ.-Αύγ. 1986, σ. 49-53. -Κώστας Μπαλάσκας, *Λογοτεχνία και Παιδεία: Γνώση και Ανάγνωση Λογοτεχνικών Κειμένων*, (εκδ. “Επικαιρότητα”, 1985), σ. 57.

είναι πλέον μπορετό οι μαθητές να κατανοήσουν ότι ο τίτλος «Γραφή τυφλού» υποβάλλει τον εθελότυφλο και από εκεί παραπέμπει στον ποιητή-προφήτη που βλέπει με την αρωγή της ποιητικής ενόρασης.

Ο προσδιορισμός «αυτόπτης», οξύμωρος προς τον τυφλό, καθορίζει τον «μάρτυρα» σαν τον τυφλό ή εκείνον που κλείνει τα μάτια μπροστά στα τρομακτικά γεγονότα και καταθέτει σε έναν άλλον χρόνο, όταν υπάρχουν πια τα τετελεσμένα: είναι ο ποιητής προφήτης και μάρτυρας που καταθέτει την εμπειρία του.

Αφού δοθούν άμεσα ή έμμεσα: ο τόπος, ο χρόνος, τα πρόσωπα, το γεγονός, παρακολουθούμε στη συνέχεια το ρεαλιστικό και το αλληγορικό επίπεδο της διάρρηξης με συνεχείς αναφορές στον ποιητικό λόγο. Στο αλληγορικό επίπεδο αναζητάμε τα στοιχεία του κειμένου που παραπέμπουν στην άποψη ότι η διάρρηξη ταυτίζεται με το Χουντικό Πραξικόπημα του 1967.

Μετά την ερμηνευτική μας ανάλυση, στηριγμένη σε λέξεις και εικόνες «κλειδιά», και την σύνθεση που θα εστιαστεί στο ύφος του ποιήματος και στον λόγο κατάθεσης του αυτόπτη μάρτυρα, προβαίνουμε στην ανακεφαλαίωση: Εκεί θα αποδειχθεί αν τελικά καταφέραμε να αποκωδικοποιήσουμε και να ερμηνεύσουμε το κείμενο. Αν δηλαδή, με αναφορά στις εμπειρίες του ποιητή και στις περιπέτειές του, καθοδηγήσαμε τους μαθητές να διαπιστώσουν τα αποτελέσματά τους στο συγκεκριμένο ποίημα, στην άνεση της γραφής, την απλοποίηση της εικόνας και την εκλαϊκευση της πολιτικής του φιλοσοφίας.: Ο Γιάννης Ρίτσος χωρίς ίχνος διδακτισμού, με την αφέλεια του απροσδοκίτου, μας κάνει να νοιώσουμε ανάγλυφη τη φρίκη της ενοχής και τη ναυτία της αδυναμίας μας μπροστά στις τερατώδεις δυνάμεις μιας κοινωνικής εκτροπής, καθώς με το εφιαλτικό φως του φεγγαριού μας οδηγεί στην τυφλή αναψηλάφηση ενός εφιάλτη, έτσι όπως ένας τυφλός διαβάζει ψηλαφώντας τά στοιχεία της γραφής Braille.⁹

⁹ Για τη σύνταξη της Εισήγησής μου έλαβα υπόψη τις εξής **διδασκτικές προσεγγίσεις**: -Γαραντούδης Ευρυπίδης & Χατζηδημητρίου Σοφία & Μέντη Θεοδώρα, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β' Γυμνασίου, Βιβλίο Εκπαιδευτικού, (ΥΠ.Ε.Π.Θ./ΠΑΙΔΑΓ. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ/Ο.Ε.Δ.Β., 2006), σ. 44-45. -Δανιήλ Ανθούλα & Κατσιαμπούρα Ζωή, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Γυμνασίου*, (εκδ. "Ελληνικά Γράμματα", 2006), σ. 12-13 και 197-199. -Δανιήλ Ανθούλα & Κατσιαμπούρα Ζωή, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου*, (εκδ. "Ελληνικά Γράμματα", 2006), σ. 331-336. - Δουλιγέρη Βασιλική, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, (εκδ. "Κέδρος" 2006), σ. 166-177. -Δουλιγέρη Βασιλική & Μουστακάτου Κατερίνα, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου*, (εκδ. "Κέδρος" 2006), σ. 617-625. - Εμμανουηλίδης Παναγ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Γυμνασίου – χρηστική έκδοση*, (εκδ. "Μεταίχμιο", 2005), σ. 13-16 και 234-238. -Εμμανουηλίδης Παναγ. & Πετρίδου-Εμμανουηλίδου Ελλην, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Γυμνασίου*, (εκδ. "Μεταίχμιο", 2005), σ. 21-29 και 466-476. -Εμμανουηλίδης Παναγ. & Πετρίδου-Εμμανουηλίδου Ελλην, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, (εκδ. "Μεταίχμιο", 2005), σ. 148-154. -Εμμανουηλίδης Παναγ. & Πετρίδου-Εμμανουηλίδου Ελλην, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Γυμνασίου*, (εκδ. "Μεταίχμιο", 2005), σ. 572-576. -Καραλή Αιμιλία & Βλάμη Μαρία, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, (εκδ. "Ελληνικά Γράμματα" 2006), σ. 125-129. -Καργαλής Παν. & Ντουλιά Χριστίνα & Μέντη Θεοδώρα, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γ' Γυμνασίου, Βιβλίο Εκπαιδευτικού, (ΥΠ.Ε.Π.Θ./ΠΑΙΔΑΓ. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ/Ο.Ε.Δ.Β., 2006), 128-129. -Κορομηλά Α. & Χατζηγιαννάκη Ε., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου*, (εκδ. "Ελληνοεκδοτική", 2006), σ. 521-527. -Λάππας Δημ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Γυμνασίου*, (εκδ. "Κέδρος", 2007), σ. 25-39 και 466-473. -Λιγνός Ζαχαρ. & Μαρκαντωνάτος Γ., *Αναγνώσεις λογοτεχνικών κειμένων Α' Γυμνασίου*, (εκδ. "Gutenberg", 2006), σ. 20-22 και 316-322. -Λιγνός Ζαχαρ. & Μαρκαντωνάτος Γ., *Αναγνώσεις λογοτεχνικών κειμένων Β' Γυμνασίου*, (εκδ. "Gutenberg", 2006), σ. 121-126. -Λιγνός Ζαχαρ. & Μαρκαντωνάτος Γ., *Αναγνώσεις λογοτεχνικών κειμένων Γ' Γυμνασίου*, (εκδ. "Gutenberg", 2006), σ. 429-435. -Μερτίκα Θεοδώρα & Πανουργιά-Σαββανή Στέλλα, *Ερμηνευτικές αναλύσεις στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, (εκδ. "Πατάκη", 2005), σ. 134-144. -Μπουκόρου Κ & Τσέλιου Μ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Γυμνασίου*, (εκδ. "Σαββάλας", 2006), σ. 27-51 και 643-651. -Πυλαρινός Θεοδόσης & Χατζηδημητρίου Σοφία & Βαρελάς Λάμπρος, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Α' Γυμνασίου, Βιβλίο Εκπαιδευτικού, (ΥΠ.Ε.Π.Θ./ΠΑΙΔΑΓ. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ/Ο.Ε.Δ.Β., 2006), σ. 11-13. -Ρώμας Χ. & Δρακόπουλος Δ. & Φοκά Μ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου*, (εκδ. "Σαββάλας", 2006), σ. 438-445. - Σταθόπουλος Νίκος, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, (εκδ. "Σαββάλας", 2006), σ. 184-188. -Φλώρος Σπύρ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, (εκδ. "Ελληνοεκδοτική", 2006), σ. 139-146. -Χατζηαστερίου Αναστασία, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Γυμνασίου*, (εκδ. "Ζήτη", 2007), σ. 17-22 και 249-252. -Χατζηαστερίου Αναστασία, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, (εκδ. "Ζήτη", 2008), σ. 90-93. -Χατζηαστερίου Αναστασία, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου*, (εκδ. "Ζήτη", 2008), σ. 281-283.

Περίληψη

Σχεδιασμός διδακτικής προσέγγισης και ερμηνευτικής πορείας στη διδασκαλία πέντε «σχολικών» ποιημάτων του Γιάννη Ρίτσου.

Ο ουσιαστικός στόχος μου είναι να κατανοήσουν οι συνάδελφοι/σες Φιλολόγοι πώς λειτουργεί το «ΦΥΛΛΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ», κατά την πορεία διδασκαλίας στην Τάξη. Στην Εισήγησή μου, δηλαδή, κάθε μια από τις πέντε «διδασκαλίες» ανάλογων ποιημάτων συγκροτεί και ένα «ΦΥΛΛΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ».